

מלחמת אזרחים? מלחמת דת

היחס ליוזמות לשינויים במערכת המשפט

לפי מידת הדתיות

ד"ר איתמר יקיר

ספטמבר 2023

המאורעות שתועדו בתל-אביב במהלך יום הכיפורים שבו ושיקפו, ואולי גם העצימו, את המרכיב הדתי של המשבר החברתי-פוליטי הנוכחי. בנקודת-זמן זו יש טעם לשוב ולהתבונן לאחור על תפקידו של המרכיב הדתי במהלך שמונת החודשים הראשונים של השנה. ההצעה לשינויים במערכת המשפט והמחאות שצמחו בתגובה אליה הציפו אל פני השטח, ובמידה רבה גם יצרו, קונפליקטים על רקע דתי ועל רקע עדתי. מתחים על רקע דתי אמנם מלווים את החברה הישראלית מאז קום המדינה, והם שבים ומתעוררים מעת לעת על רקע מאורעות פוליטיים וחברתיים. ואולם בחודשים האחרונים מתחים אלו היו חריפים ביותר.

קונפליקטים על רקע דתי הורגשו באופן חזק לאורך כל תקופת המחאה וגם קודם לכן. הפוטנציאל להתלקחות נזרע בהרכבת הקואליציה, שכללה, מלבד הליכוד, מפלגות חרד"ליות וחרדיות בלבד. בהמשך לכך, זירה זו התחממה כאשר, במסגרת ההסכמים הקואליציוניים ובמסגרת הצעות חוק, הותנעו מהלכים שיש בהם כדי לשנות מן היסוד את המצב בכמה סוגיות ליבה בתחומי דת ומדינה, או שהם כרוכים בהענקת יתרון יחסי או פריוויילגיה מובהקת לקבוצות דתיות וחרדיות. כך למשל, בנוגע לחוק הגיוס ועימו הדיון המחודש בשוויון בנטל; חוק החמץ; הצעת חוק-יסוד: לימוד תורה; והקריאות מצד פוליטיקאים חרד"לים וחרדים להימנעות מעבודות תשתית בשבת. לאלו יש להוסיף, באופן כללי יותר, את הרצון "לחיסול חשבונות" על רקע היסטוריית הפסיקה של בג"ץ בנושאי דת ומדינה, כך לפי גורמים חרדיים;¹ ועל רקע תוכנית ההתנתקות, תהליך אוסלו ושיח "חילופי האליטות" – כך לפי גורמים בימין הדתי ובחוגים החרד"ליים.²

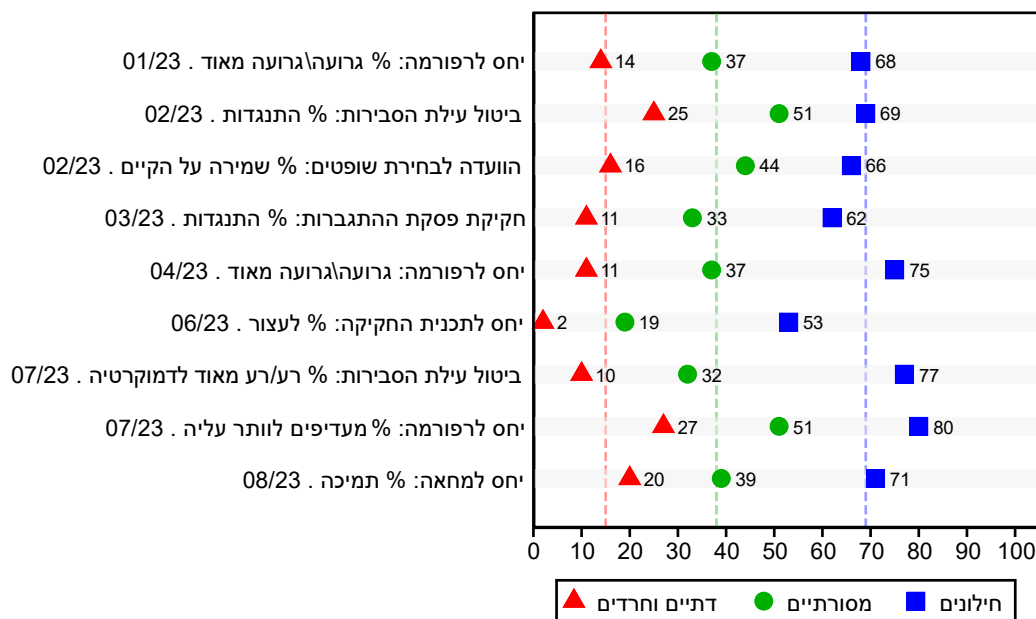
על רקע זה ראוי לבחון את דעותיהם של האזרחים בישראל בעניין הרפורמה בהתחשב בהשתייכותם הדתית (שאמנם גם מתואמת עם דפוסי הצבעה). **תרשים 1** מראה את היחס כלפי הרפורמה בכללותה, כלפי אחד

¹ [22.2.2023, Ynet](#)

² [כאן חדשות, 14.2.2023](#), [אתר סרוגים, 14.2.2023](#)

ממרכיביה וכלפי המחאה – לפי רמת דתיות, ולאורך שמונת החודשים הראשונים של השנה. בכל השאלות המגוונות שנבחנו, ועל-פני תקופות שונות, ניכרת חלוקה חדה בין עמדותיהם של משיבים חילוניים לבין אלו של משיבים דתיים וחרדים. בנוסף לכך, הפער בעוצמת ההתנגדות בין שתי קבוצות אלו עקבי מאוד בהתייחס לשאלות השונות (סביב 50-60 נקודות אחוז בכל השאלות, על-אף השוני בתוכן ובמבנה השאלה). בממוצע, על-פני שאלות אלו, כ-70% מהחילונים מביעים התנגדות להשקת הרפורמה, לקידומה, ולחקיקת מרכיביה השונים; ורק 15% מהדתיים והחרדים – כקבוצה אחת – מביעים עמדה דומה. עמדותיה של הקבוצה המסורתית מעט מגוונות יותר, עדות אפשרית להטרוגניות המאפיינת קבוצה זו, יחסית לאחרות.

תרשים 1: שיעור ההתנגדות לרכיבי הרפורמה לפי מידת הדתיות – במהלך החודשים ינואר-אוגוסט 2023

* בתרשים זה מוצג היחס לרכיבים שונים של הרפורמה, לרפורמה בכללותה או למחאה, בחלוקה לשלוש רמות דתיות כפי שתועדו בסקרי דעת קהל בין חודש ינואר לחודש אוגוסט 2023. הפריטים מקודדים כך שיהיו בעלי משמעות עקבית. בשאלה שנשאלה בסקר של חודש יוני הופיעה בתשובות האפשרות "להמשיך בקידום הרפורמה אך ורק בהסכמה רחבה". בשאלה שנשאלה בסקר של חודש מרץ הופיעה בתשובות האפשרות לתמוך "רק אם יעלו באופן משמעותי את הרוב בכנסת הדרוש לשם כך".

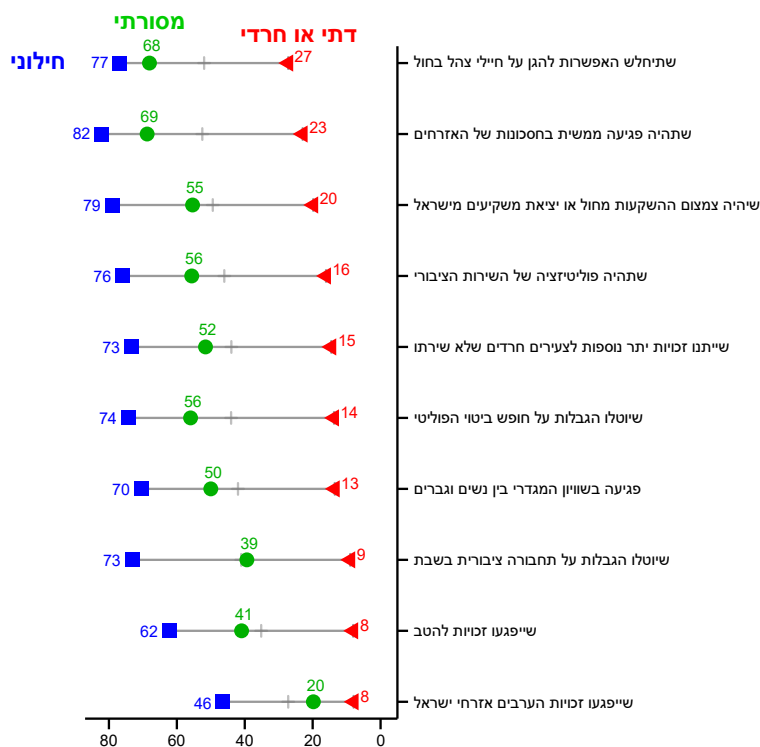
מקור: עיבודי המחבר לסקרי מרכז ויטרכי לחקר דעת קהל ומדיניות שבמכון הישראלי לדמוקרטיה, ינואר-אוגוסט 2023.

גם מבחינת ההערכה של ההשלכות והמחירים האפשריים של השינויים במערכת המשפט, מידת הדתיות משקפת תפקיד מרכזי. תרשים 2 מראה את שיעור הפרטים, בכל רמת דתיות, שהשיבו כי הם מוטרדים או מוטרדים מאוד מן האפשרות שיתממשו תרחישים שונים בעקבות העברת הרפורמה (נכון לסוף חודש פברואר ותחילת חודש מרץ). מן הממצאים עולה שמתקיים פער עקבי בהערכת הסיכונים לפי מידת הדתיות: ככל שמשיב דתי פחות הוא מוטרד יותר, בממוצע, מהאפשרות לשינוי לרעה, בכל אחד מהתחומים – הגם שתחומים אחדים אינם קשורים דווקא לאינטרסים או לערכים של הקבוצה החילונית. כך למשל, כ-20% מהחרדים והדתיים חוששים מהאפשרות שתחול פגיעה ממשית בחסכוניותיהם של האזרחים, אבל בקרב המסורתיים והחילונים שיעור זה מגיע ל-70% ו-80%, בהתאמה.

מתקיים אפוא מתאם בין ההתנגדות לרפורמה לבין ההערכה של השלכותיה: החילונים, שבקרבם ההתנגדות לרפורמה רבה יותר, מוטרדים יותר מהשלכותיה; והדתיים, שנוטים יותר לתמוך ברפורמה, מוטרדים פחות מהשלכותיה. ניתן להסביר תוצאה זו בשתי דרכים: הסבר אחד הוא שחילונים מייחסים סיכוי גבוה יותר להתממשות תרחישים אלו בהשוואה לדתיים (או שהם רגישים מהם למתרחש בתחומים אלו), ולכן נוטים יותר להתנגד לרפורמה (ולהפך בקרב הדתיים). הסבר אחר הוא שחילונים נוטים יותר להתנגד לרפורמה,

מסיבה כלשהי, ולכן מייחסים סיכויים גבוהים יותר להתממשות התרחישים על מנת לשמר תחושת עקביות פנימית (ולהפך בקרב הדתיים). בנוסף לכך, בולטת העובדה שעבור שמונה מתוך עשרת התרחישים, משיבים מסורתיים קרובים יותר בהערכותיהם למשיבים חילוניים מאשר למשיבים דתיים וחרדים. כלומר, בדומה לחילונים הם מדווחים על רמה גבוהה של חשש מן האפשרות שתרחישים אלו יתממשו בעקבות הרפורמה.

תרשים 2: שיעור האנשים שהשיבו כי הם מוטרדים או מוטרדים מאוד מן האפשרות... (%)

* נוסח השאלה: "אם יאושרו השינויים במערכת המשפט תוכל הקואליציה לקדם יוזמות כראות עיניה, ותצמצם יכולת בית המשפט לקיים על כך ביקורת שיפוטית. עד כמה אתה מוטרד או לא מוטרד מהאפשרות של שינוי לרעה בעקבות כך בכל אחד מהתחומים הבאים על סולם שבין 1=לא מוטרד כלל ל-5=מוטרד מאוד". מקור: עיבודי המחבר לסקרי מרכז ויטרבי לחקר דעת קהל ומדיניות שבמכון הישראלי לדמוקרטיה, פברואר-מרץ 2023.

סיכום ומסקנות

לנוכח הממצאים ניתן להציע את שלוש המסקנות הבאות. ראשית, הממצאים מלמדים על קונפליקט ברמה הדתית שכמוהו לא נראה זה שנים רבות במציאות הישראלית. קונפליקט זה – אגב התלכדות ניכרת בין הציר הדתי לבין הציר האידיאולוגי-פוליטי – הוא בעל פוטנציאל הרסני בכל הנוגע לאפשרות לייצב את היחסים בחברה. מנהיגות בעלת מצפון צריכה להביא בחשבון פוטנציאל זה.

שנית, גודל הפער בין חילונים לבין דתיים וחרדים מבחינת מידת ההתנגדות לרפורמה ולרכיביה השונים הוא עקבי מאוד בהתייחס לסוגיות שונות ועל-פני השלבים השונים לאורך התקופה. כלומר, בהקשר זה של המהפכה, השייך המחנאי-דתי מנבא באופן חזק את עמדת הפרטים, כמעט בכל סוגיה ובכל נקודת-זמן. יש לשים לב לעובדה שהדברים אמורים לא רק בסוגיות שתוכנן דתי או קשור לדת במרחב הציבורי, אלא גם בסוגיות שונות אשר תוכנן בעליל אינו דתי; אך גם לגביהן הפיצול בין הקבוצות לפי רמת דתיותן הוא מובהק, גדול ועקבי.

שלישית, הפערים הגדולים הקיימים בהערכת המחירים הפוטנציאליים של הרפורמה מלמדים שיש טעם בהמשך המערכה העוסקת בתיאור המציאות כשלעצמה – עוד לפני המאבק על **מסגור ונרטיב**. יש טעם בהמשך המאמץ להבהיר את המחירים האפשריים שהרפורמה טומנת בחובה, שההיכרות עימם יש בה כדי להשפיע על עמדות הציבור כלפי המשך קידומה.

נספח. ממצאים נוספים וממצאים מפורטים

בסדרה של סקרים שערך מרכז ויטרבי לחקר דעת קהל ומדיניות במכון הישראלי לדמוקרטיה בחודשים ינואר-אפריל 2023 נבחנה מידת התמיכה ברפורמה ובמרכיביה, בחלוקה לפי מאפייני רקע. בכל הסקרים נשאלו המשיבים בעניין ההגדרה העצמית הדתית שלהם.

בסקר מינואר 2023 נשאלו הפרטים על עמדתם באופן כללי בנוגע לרפורמה במערכת המשפט. חלוקת התשובות לפי מיקום על הרצף הדתי מעלה שמידת התמיכה ברפורמה קשורה באופן חזק למידת הדתיות. רק 16% מהחילונים תיארו את הרפורמה "טובה מאוד" או "די טובה", בהשוואה ל-22% מהמסורתיים הלא-דתיים, 48% מהמסורתיים הדתיים ו-66% מהדתיים והחרדים שעשו כן (ראו תרשים 3).

הפערים ביחס להצעה לשינויים במערכת המשפט על רקע דתי הוחרפו במידה לא מבוטלת בחודשים שלאחר מכן. בעוד בחודש ינואר, לשיעור ניכר מן המשיבים בכל קבוצה לא הייתה דעה נחרצת בנוגע לרפורמה (בין חמישית לשתי חמישיות השיבו שאינם יודעים), בסקר שנערך בחודש אפריל שיעור זה התכווץ – בתשובה לאותה שאלה (ראו תרשים 4). משכך, שיעור המשיבים שתיארו את הרפורמה "די גרועה" או "גרועה מאוד" עלה בקרב החילונים (+7) והמסורתיים הלא-דתיים (+6); ובד בבד התרחב שיעור המשיבים שהרפורמה "די טובה" או "טובה מאוד" בקרב הדתיים והחרדים (+13), המסורתיים הדתיים (+15) והמסורתיים הלא-דתיים (+21). הקשר החיובי בין תמיכה ברפורמה לבין מידת הדתיות – דתיים יותר תומכים יותר ברפורמה – מתקיים הן בקרב מצביעי מפלגות הקואליציה והן בקרב מצביעי מפלגות האופוזיציה (ראו תרשים 5).

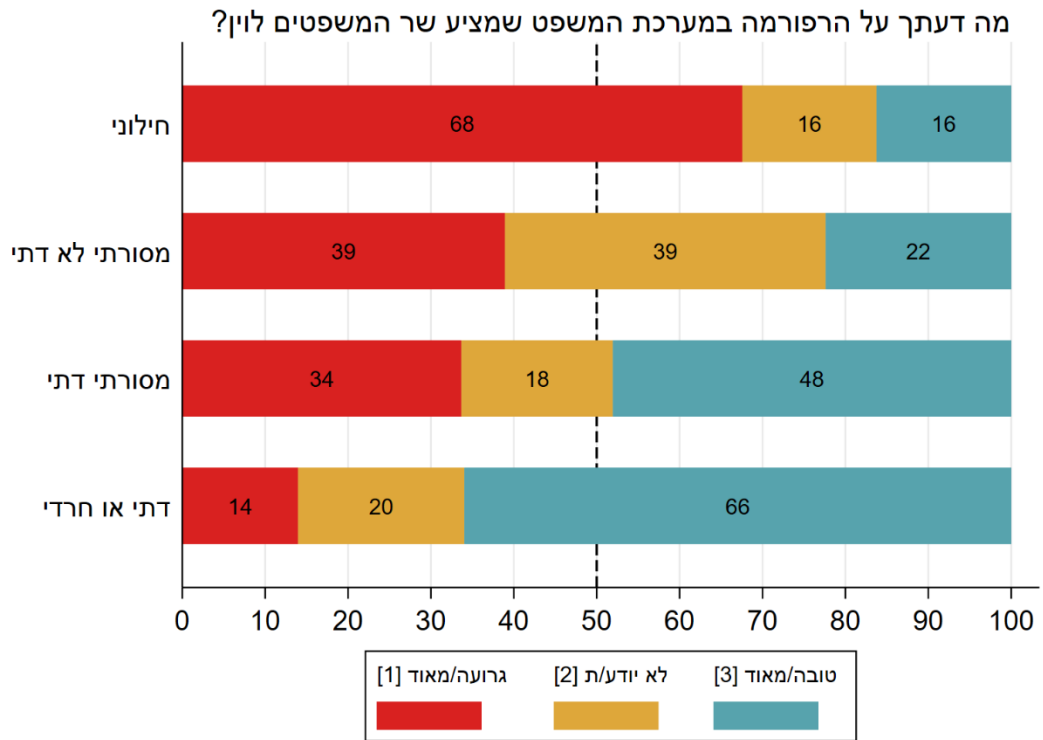
בסקרים שבוצעו בחודשים פברואר ומרץ נשאלו הפרטים בנוגע למידת תמיכתם בחקיקת פסקת ההתגברות, בביטול עילת הסבירות ובשינוי הרכב הוועדה לבחירת שופטים. גם במקרה זה שיעור התמיכה במרכיבי הרפורמה עולה עם מידת הדתיות; כלומר, ככל שהמשיב דתי יותר כך נטייתו לתמוך ברפורמה ובכלל זה במרכיביה – עולה. כך לגבי פסקת ההתגברות (תרשים 6) וכך לגבי ביטול עילת הסבירות (תרשים 7).

ואולם התחשבות ברמת ההשכלה מצמצמת מאוד את הפער בין המשיבים ברמות השונות של דתיות: בעלי השכלה אקדמית הם ככלל בעלי נטייה חזקה יותר להתנגד לביטול עילת הסבירות. נוסף על כך, בתוך כל רמת דתיות משכילים מתנגדים לה יותר, וגם הפער בשיעור המתנגדים בין חילונים למסורתיים הוא קטן יותר בתוך קבוצת המשכילים (תרשים 8). תמונה דומה מצטיירת גם במה שנוגע ליחס לוועדה לבחירת שופטים (תרשים 9).

הפער בעמדות הציבור כלפי המהפכה, לפי רמת דתיות, נותר בעינו גם במהלך החודשים הבאים – לפי סקרים שנערכו על-ידי מרכז ויטרבי במהלך החודשים יוני-אוגוסט 2023. בחודש יוני ציינו כ-66% מהדתיים והחרדים שהם בעד להמשיך ולהעביר את החקיקה (גם אם ללא הסכמה) – בהשוואה ל-7% בלבד מקרב החילונים (תרשים 10). פערים דומים מאוד תועדו גם במהלך חודש יולי (תרשים 11). הנתונים העדכניים לחודש יולי מראים גם שדתיות מנבאת תמיכה במהפכה המשפטית – גם בתוך הבלוק הפוליטי (תרשים 12). הפער לפי מידת דתיות נותר בעינו ביחס לביטול עילת הסבירות, כפי שתועד בחודש יולי (תרשים 13) ובהתייחס למידת התמיכה במחאה, כפי שזו תועדה בחודש אוגוסט (תרשים 14).

ממצאים מן החודשים ינואר-אפריל 2023

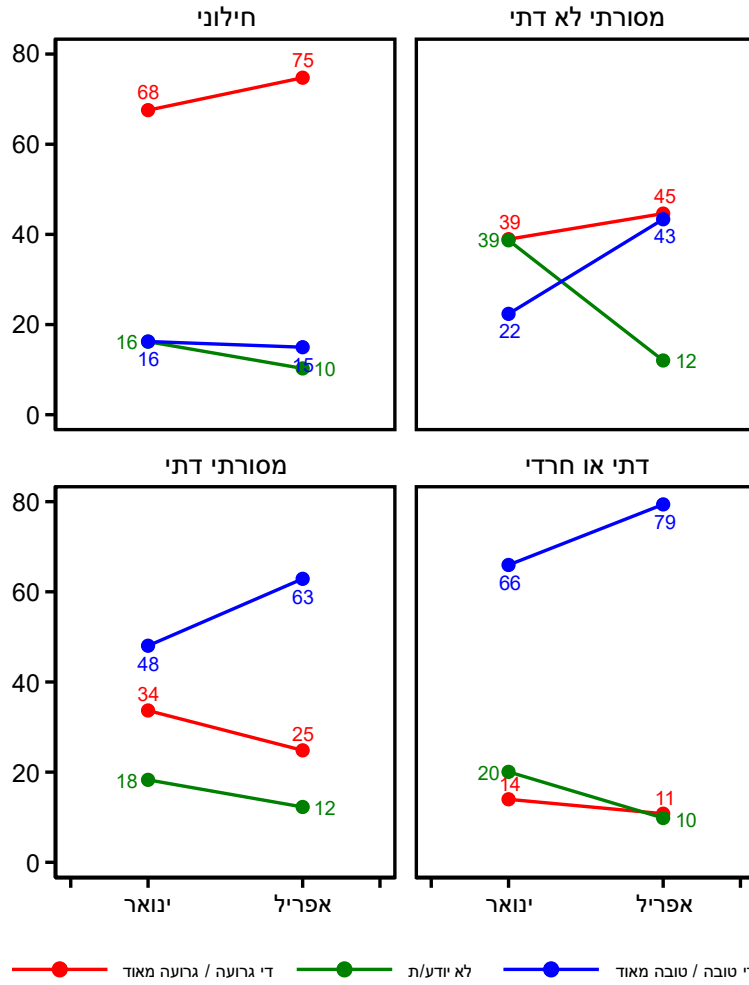
תרשים 3

מקור: עיבודי המחבר לסקרי מרכז ויטרבי לחקר דעת קהל ומדיניות שבמכון הישראלי לדמוקרטיה, 20.1.2023.

תרשים 4

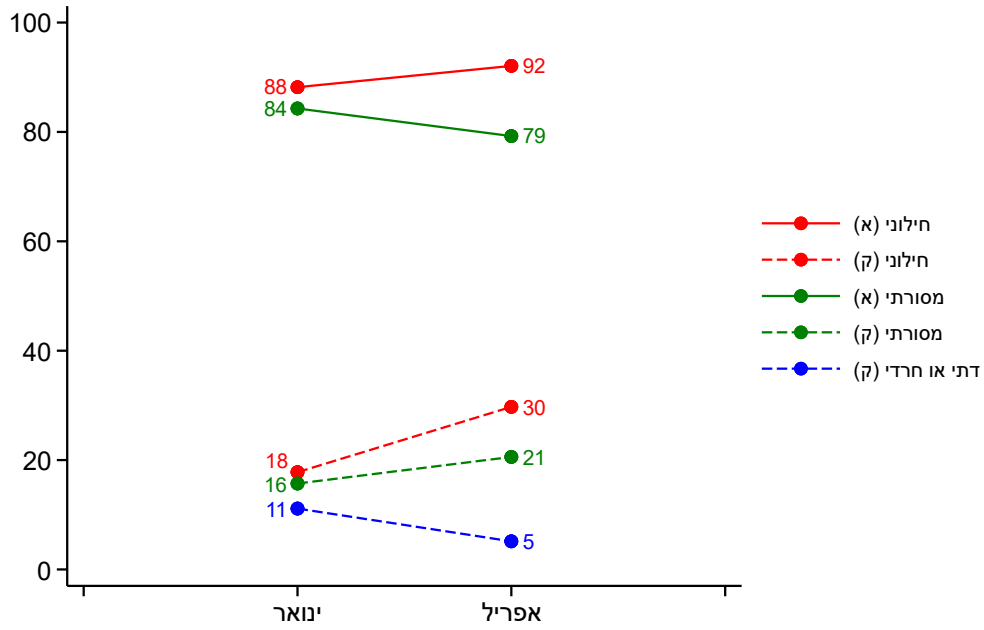
שיעור בכל קבוצה לפי דעה בנוגע לרפורמה

מקור: עיבודי המחבר לסקרי מרכז ויטרכי לחקר דעת קהל ומדיניות שבמכון הישראלי לדמוקרטיה.

תרשים 5

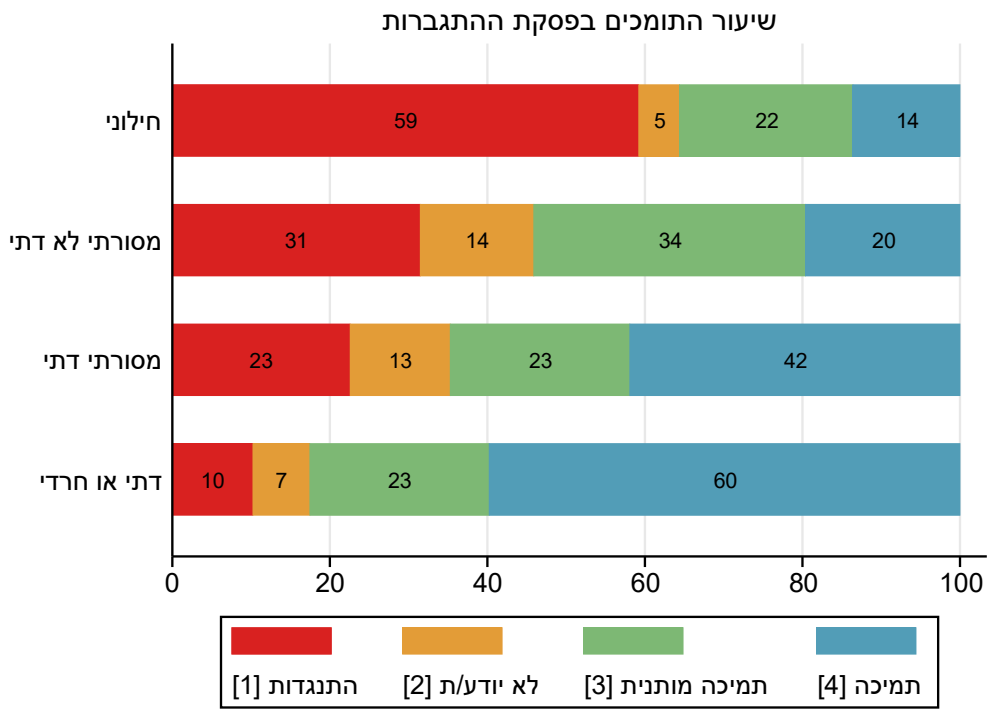
שיעור האנשים בכל קבוצה הסבורים שהרפורמה גרועה או גרועה מאוד לפי מידת דתיות והגוש אליו הצביעו בבחירות

* (א) = מצביעי מפלגות האופוזיציה; (ק) = מצביעי מפלגות הקואליציה; לא מוצגות תוצאות עבור דתיים וחרדים מצביעי אופוזיציה בשל מיעוט תצפיות

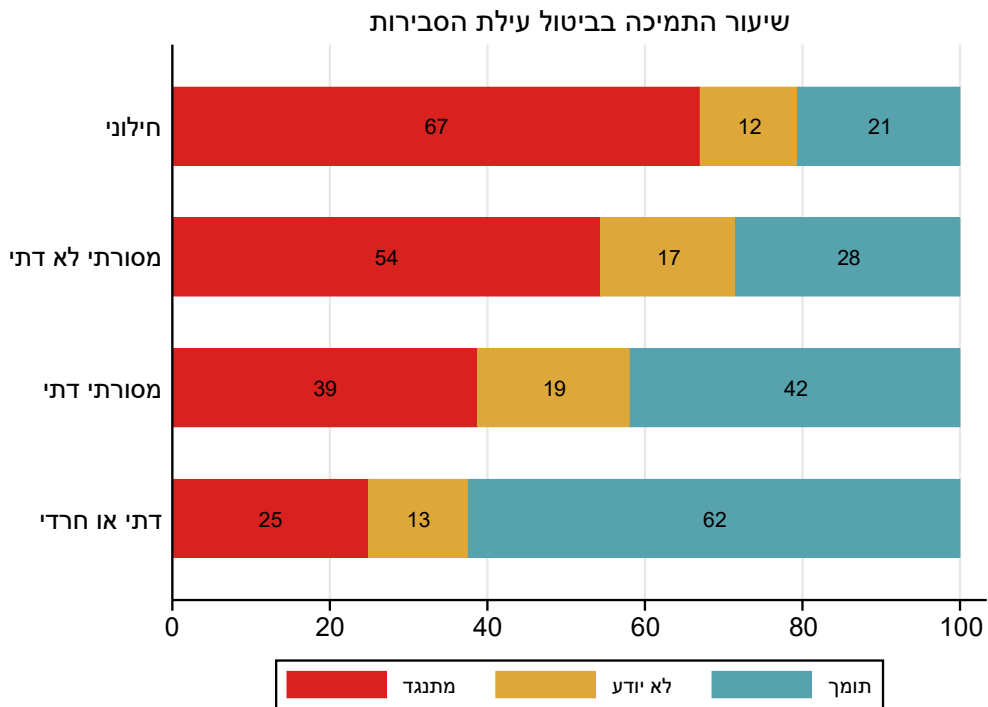
מקור: עיבודי המחבר לסקרי מרכז ויטרבי לחקר דעת קהל ומדיניות שבמכון הישראלי לדמוקרטיה.

תרשים 6

* "תמיכה מותנית" מתייחסת לתשובה: "תומך, רק אם יעלו באופן משמעותי את הרוב בכנסת הדרוש לשם כך". מקור: עיבודי המחבר לסקרי מרכז ויטרבי לחקר דעת קהל ומדיניות שבמכון הישראלי לדמוקרטיה, 23.3.2023.

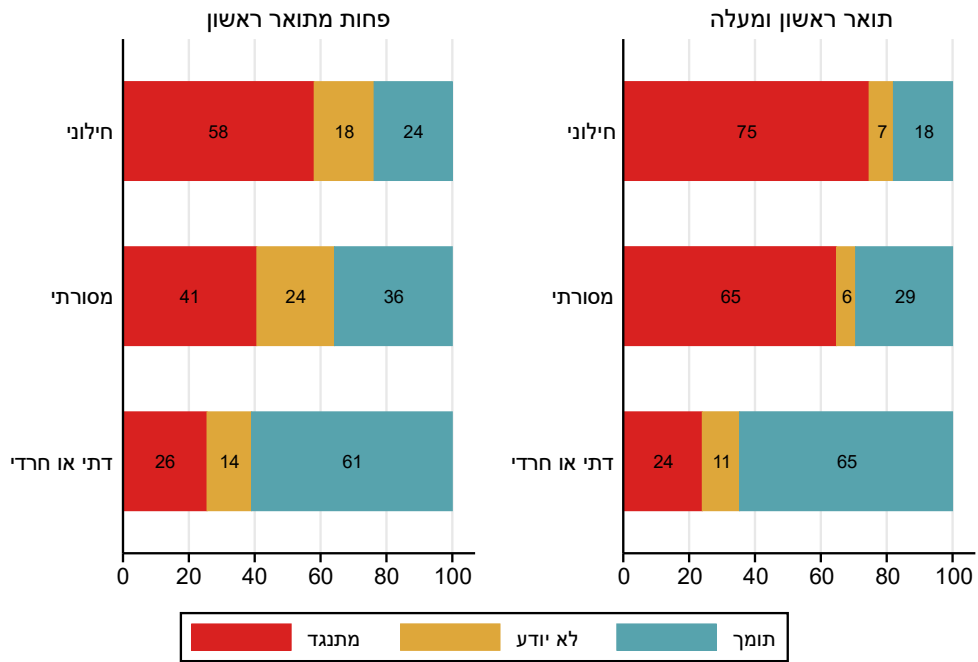
תרשים 7

מקור: עיבודי המחבר לסקרי מרכז ויטרבי לחקר דעת קהל ומדיניות שבמכון הישראלי לדמוקרטיה, 27.2.2023.

תרשים 8

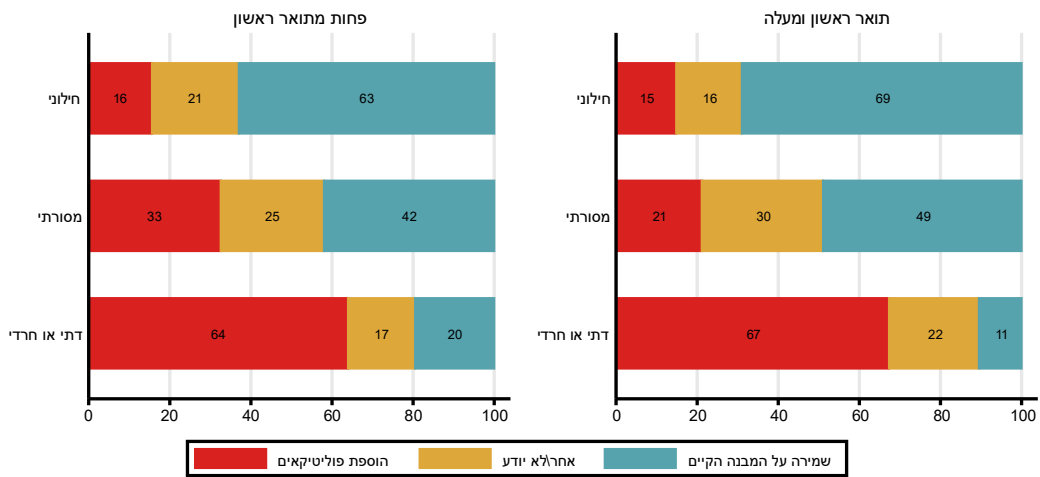
שיעור התמיכה בביטול עילת הסבירות

מקור : עיבודי המחבר לסקרי מרכז ויטרבי לחקר דעת קהל ומדיניות שבמכון הישראלי לדמוקרטיה, 27.2.2023.

תרשים 9

בנוגע לוועדה לבחירת שופטים, באיזו משתי ההצעות הבאות אתה תומך?

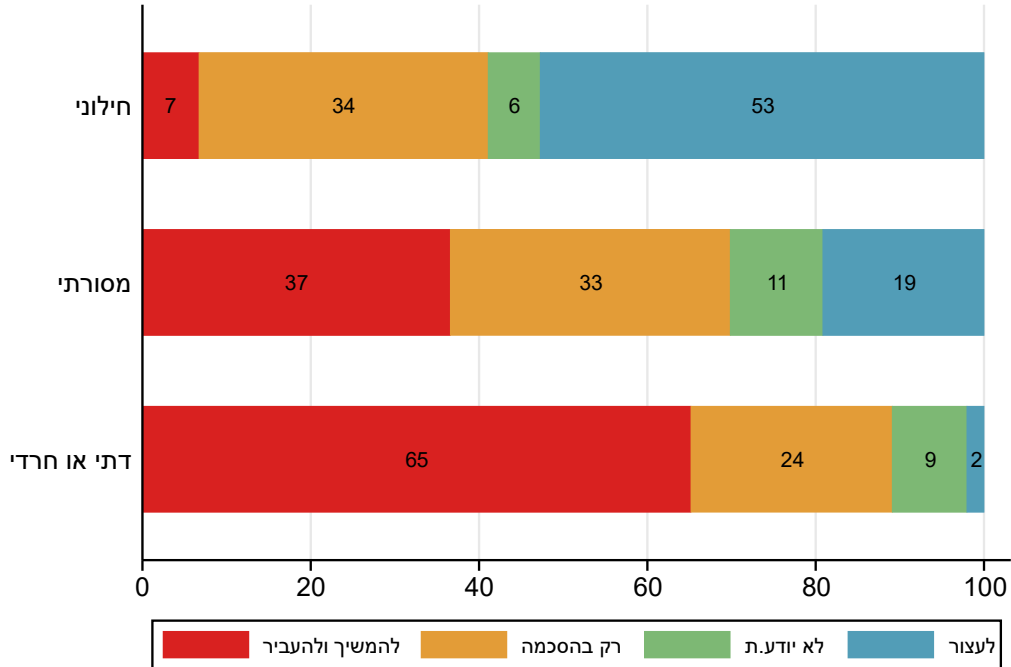

מקור : עיבודי המחבר לסקרי מרכז ויטרבי לחקר דעת קהל ומדיניות שבמכון הישראלי לדמוקרטיה, 27.2.2023.

ממצאים מן החודשים יוני-אוגוסט 2023

תרשים 10

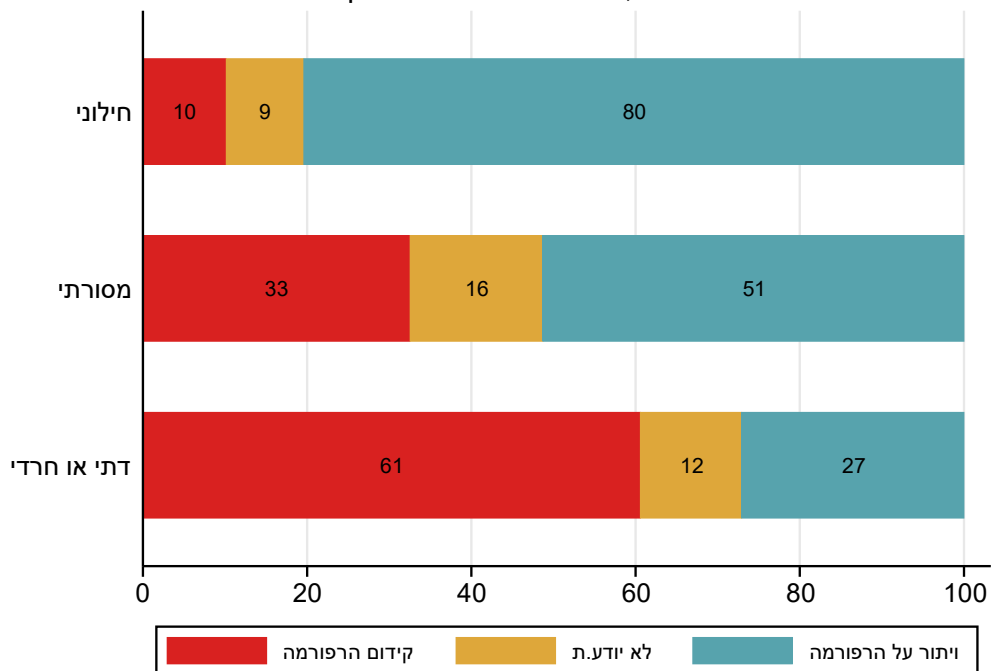
לגבי תכנית החקיקה שמקדמת הממשלה, איזו מהאפשרויות עדיפה בעיניך?

מקור: עיבודי המחבר לסקרי מרכז ויטרבי לחקר דעת קהל ומדיניות שבמכון הישראלי לדמוקרטיה, יוני 2023

תרשים 11

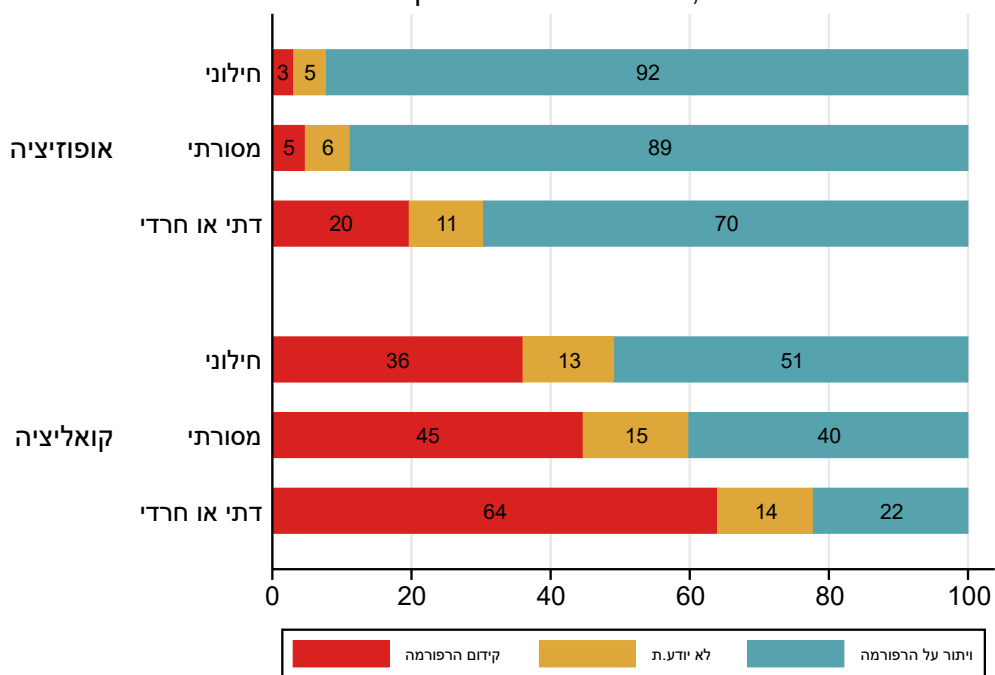
משני הנושאים הבאים, במה יותר חשוב להתמקד היום?

מקור: עיבודי המחבר לסקרי מרכז ויטרבי לחקר דעת קהל ומדיניות שבמכון הישראלי לדמוקרטיה, יולי 2023.

תרשים 12

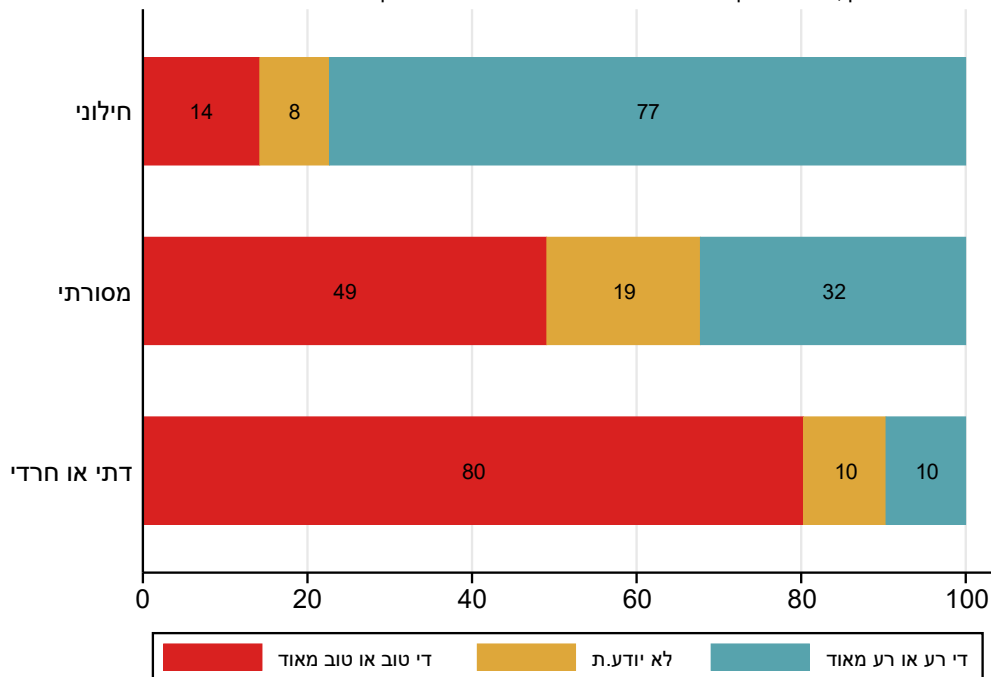
משני הנושאים הבאים, במה יותר חשוב להתמקד היום?

* מצביעי אופוזיציה דתיים או חרדים מהווים בסקר זה תא עם מספר תצפיות קטן. מקור: עיבודי המחבר לסקרי מרכז ויטרבי לחקר דעת קהל ומדיניות שבמכון הישראלי לדמוקרטיה, יולי 2023.

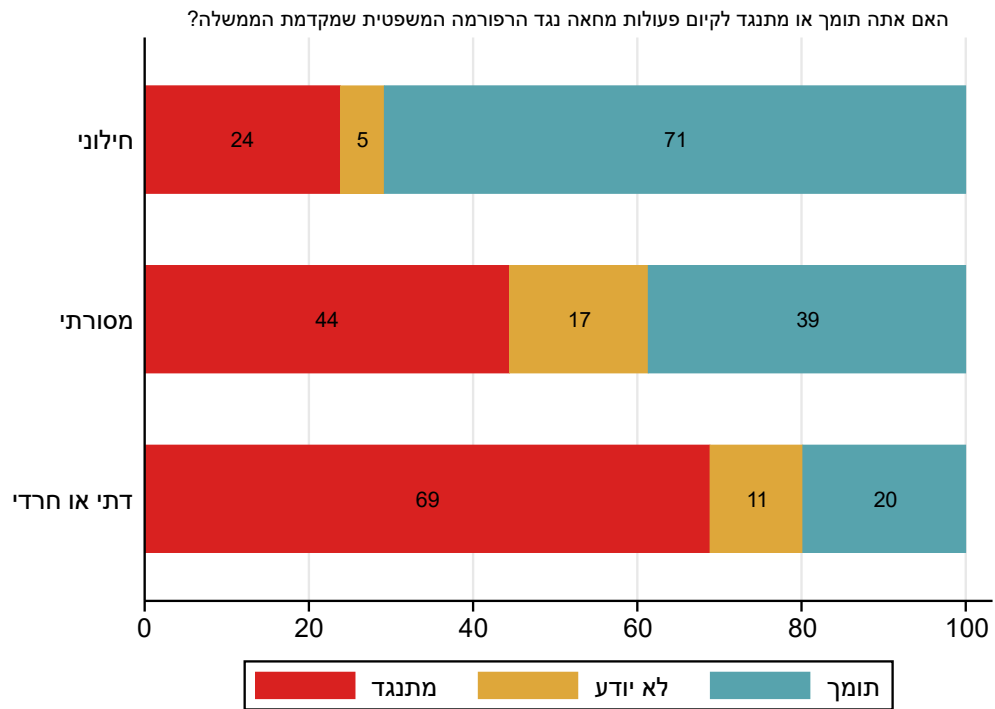
תרשים 13

לדעתך, האם החוק לביטול עלית הסבירות הוא טוב או רע לדמוקרטיה הישראלית?

מקור: עיבודי המחבר לסקרי מרכז ויטרבי לחקר דעת קהל ומדיניות שבמכון הישראלי לדמוקרטיה, יולי 2023.

תרשים 14

מקור: עיבודי המחבר לסקרי מרכז ויטרכי לחקר דעת קהל ומדיניות שבמכון הישראלי לדמוקרטיה, אוגוסט 2023.